

Gombhoz a kabátot, címhez a regényt

(Kosztolányi Dezső az alföldi porról)¹

Kosztolányi Dezső 1910. szeptember 18-án, az *Élet* című lapban közölt egy tárcát, a címe ez volt: *Alföldi por*.² Az író, akinek akkorra már két verseskötete (*Négy fal között*, *A szegény kisgyermek panaszai*), és egy novelláskötete (*Boszorkányos esték*) is megjelent, különös módon azoknak adott tanácsot, „akik szeretnek és tudnak írni”, mégpedig azt, hogy merítkezzenek meg a sajátos bácskai atmoszférában, utána írjanak meg egy regényt. A címét, *Az alföldi por*, ki is találta, most már, adta meg az útmutatást, csak varrni kell a gombhoz egy kabátot.

Bár lehet, mégsem érdemes azon csodálkozni, hogy Kosztolányi ekkor még, legalábbis a tárcájának tanúsága szerint, nem gondolt önmagára regényíróként – számos olyan fordulat történt a pályáján, amelyet előre ő maga sem látott. Nemcsak az esett meg vele, hogy nem tervezett valamit, mégis megcsinálta, de ennek a fordítottjára is lehetne példákat hozni: tudunk több nyilatkozatáról, amelyben a végül meg nem írt, *Háry János* című, verses tragikomédiájáról beszélt,³ hogy a soha be nem fejezett *Mostohát* most ne is emlegessem.

Ezek szerint az „alföldi por” regényét is a meg nem valósult tervek közé kell betennünk? Lehet, hogy első közelítésben ez lenne a helyeselhető döntés, hiszen Kosztolányi, évtizedekkel később, mintha nem a por, hanem a sár városaként írta volna meg Szabadkát. Bár a két „sárszegi” regényben is ott van a kisváros meghatározójaként a gyilkos por, a *Pacsirtában*, például, így:

„Zsibongott a piac a ragadó hőségben, minden színben, minden lármával. Kofák zsákjában vörösen virított a paprika, mint a szemben lévő festékesbolt ajtajában a cinóberfesték. Káposzták teregették ki világoszöld selyemfodraikat, szőlők fürtje lilult, tök fehéredett, túlérett dinnyék sárgultak, Lőrinc-nap után, kolerás, émelyítő szaggal s távolabb a Petőfi-ucca felé, a mészárosok során, féldisznók lógtak vaskampókról a nyershús barbár pompájával és tornaingben bajnokmellű székkállólegények csontokat törtek bárdal. Alább, hol a gerencserek tanyáztak, a Bólyai-ucca felé, az edénypiac csörömpölt. Baromfiak csipegetek, cselédek nyelveltek, úriasszonyok sopánkodtak a drágaság miatt. Följük pedig szürke ezüsthátú volt a por, Sárszeg gyilkos pora, mely megtizedelte az itteni gyermekeket s a felnőtteket korai halállal sujtotta.”⁴

¹ A tanulmány az MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoportban az MTA TKI támogatásával készült.

² Kötetben megjelent: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Álom és ólom*, az írásokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta RÉZ Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1969, 465-467.

³ Ld. például: Fejérmegyei Napló 1924. március 30. De hozhatok példát hasonlóra a pálya elejéről is: egy 1905. február 18-án kelt, Babits Mihálynak írt levelében Kosztolányi a következő „szereposztást” vázolta föl: „Zalai, ki most Párisba készül, addigra visszajő hozzánk: ő lesz a mi Brandesünk. Juhász, a költő; ön az irodalmi mindenés. Én a drámaíró-jelölt.” *Kosztolányi Dezső Levelezése I. 1901-1907*, Kritikai kiadás, szerkesztette BUDA Attila, Pozsony, Kalligram, 2013, 363.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta*. Kritikai kiadás. A szöveget sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta BUCSICS Katalin, Kalligram, Pozsony, 2013, 101.

Amikor Kosztolányi még csak ötleteket adott valakinek, akinek az alföldi porról regényt kellene írnia, vagyis az 1910-es, már emlegetett újságcikkében, az előbbinél is határozottabb kontúrokkal rajzolta meg Bácska egyedi, és éppen ezért regény létrehozására képes porát:

„Az alföldi por, a bácskai por az, amiről eddig még semmit sem hallottam. Pedig az embernek csak két hétig kell pácolódnia ebben a sajátos bácskai atmoszférában, hogy felfedezze ezt a különös elementumot, ezeket a szürke, gégeszárító, tüdőroncsoló, betegítő és áltató szemcséket, melyek esténként szunyoghálónkon döngicsélnek. Ez a por nem hasonlít semmihez sem. Ennek a pornak külön konstrukciója, külön kémiaja, sőt külön lélektana van. Még a többi nagy alföldi porfészekben, Kecskeméten, Szegeden sem találjuk meg ezt a furcsa csapadékot, legfeljebb ikertestvérét. Ez a por él. Éppen ezért nem is bízom geológusokra, kémikusokra és más egyéb tudósokra, de az írókat kérem, hogy vizsgálják meg alaposan, lelkiismeretes ihlettel, micsoda szörnyek alszanak ebben a nagyon is speciális alföldi keverékben?”⁵

Kosztolányinál azonban nem a húszas években jelent meg először Sárszeg – a név maga sokkal korábban felbukkant a prózájában. Ahogy az *Aranysárkány* kritikai kiadásában olvashatjuk, a helynév nemcsak a húszas évek regényeiben szerepel:

„Sárszeg többször is megjelenik az életműben: az *Aranysárkány* mellett legfontosabb szerepet az előző regényben, a *Pacsirtában* tölt be, de megjelenik a *Gőzfürdő* későbbi szövegváltozatában, az *Esti Kornél* harmadik fejezetében, valamint Cseregyi Bandi történetében. Túl azon, hogy Sárszeg valós településnevekkel is összefüggésbe hozható, s rokon vonásokat mutat Szabadka topográfiájával, Kosztolányi munkáiban közvetlen előzménye lehet a *Gőzfürdő* korábbi, *Oligocén és Eocén*, valamint *Bácska* szövegváltozatában olvasható *Szegvár*, a *Mátyás menyasszonyában* található *Sárosvár*, illetve a *Pacsirta* kéziratában szereplő *Sárvár* [...]”⁶

Bár a megfelelő helynév keresése már önmagában is érdekes, az ezúttal még inkább, hogy Kosztolányi többnyire a sár szóból képzett településnevekkel próbálkozott, a *por* mint előtag sem a nyomtatott szövegváltozatokban, sem a kéziratokban nem szerepel.⁷ A leginkább *Gőzfürdő*ként ismert 1914-es novellában,⁸ amelynek az *Bűbájosok* című kötetben (1916) még *Oligocén és Eocén* volt a címe, és itt több „bácskai novella”, így a *Bolond magyar* és a *Bácskai barátom* társaságában volt olvasható, éppen egy, az *Alföldi por* című írásban is emlegetett geológus érkezik meg Sárszegre. A francia geológus a természettudósok vándorgyűlésére utazik a kisvárosba, és a bácskai földre, a porra lenne kíváncsi:

„A tudós, ki dicső hazájában a geológia tudományát új adatokkal gazdagította, az oligocén és eocén korszakbeli lerakódásokat jött ide tanulmányozni. Annnyira izgatta őt ez a probléma, hogy legjobban szeretett volna, úgy, ahogy van, lefeküdni a porba, beleharapni a földre, melyet látatlanul is jobban ismert, mint azok a gubás

⁵ KOSZTOLÁNYI, *Álom és ólom*, i. m., 465-466.

⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárkány*. Kritikai kiadás, a szöveget sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta BENGI László és PARÁDI Andrea, Pozsony, Kalligram, 2014, 1086.

⁷ V. m. ö. a következővel: „a kézirat legfigyelemreméltóbb, s a regény keletkezése szempontjából leinformatívabbnak ítéltető sajátossága, hogy a Sárvár-Sárszeg csere csaknem az egész regényen végigvonul. Igen valószínű tehát, hogy egy többé-kevésbé «teljes», sárvári helyszínen játszódó regényváltozat megírása után döntött úgy KD, hogy megváltoztatja a helységnevet.” KOSZTOLÁNYI, *Pacsirta*, i. m., 623.

⁸ Azért ismerjük ezen a címen, mert az utolsó címváltozata a novellának ez volt (így jelent meg 1926. július 21-én a Pesti Hírlapban, illetve 1929. január 16-án a Tolnai Világlapjában), ezért a Réz Pál által sajtó alá rendezett kötetekben ezen a címen, de az első megjelenés évszámával (1914) szerepel: holott 1914. január 4-én, A Hétben még *Oligocén és Eocén* volt a címe.

parasztnak és kiöltözött kisasszonynak, kik színes napernyőik alatt bámulták őt, amint a kocsin szállása felé robogott, oldala mellett házigazdjával, a boldog önérettől dagadó ügyvéddel.”⁹

De csak az 1926-os, a Pesti Hírlapban megjelent *Gőzfürdő* című szövegváltozatban érkezik meg *Sárszegre* a francia geológus: a *Bűbajosokban* és az 1919-ben, illetve 1920-ban megjelent *Páva* című kötetben (utóbbiban a novella címe is más: *Bácska* címen olvashatjuk itt) még *Szegvár* a cselekmény helyszíne. Kosztolányi tehát csak a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* megírása után alakította át ebben a tíz évvel korábbi novellájában is *Sárszeggé* a helynevet, voltaképpen előzménnyé változtatva ezzel egy „következményt”. Az olvasót így arra a képzelte, bár sokakat nyilván egyértelműen Szabadkára emlékeztető helyszínre vitte el, amelyet a két regény olvasása után már mindenki ismerősként üdvözölhetett.¹⁰

A novellában az „önérzettől dagadó”, az elmaradottságtól, a kultúra hiányától szenvedő dr. Schlossziarik János köz- és váltóügyvédnek köszönhetően szegény francia geológus nem ismerkedhet meg Bácska porával, természettudományi szempontból legalábbis biztosan nem. A vendéglátó ugyanis, hogy bizonyítsa, *Sárszegen* mégis van progresszió (ez a kedvenc kifejezése), a francia geológust a gőzfürdőbe cipeli el. Vízben áztatja, gőzben főzi meg a „kiszáradt arcú” tudóst, aki a számára a pokolhoz hasonlónak tűnő helyszínről kiszabadulva még el is ázik egy „titáni záporban”. Meg is lesz ennek az eredménye, a francia vendég megbetegszik, és *sárszegi* napjait lázasan, az ágyban tölti el – nem analizálhatja tehát a port, örül annak, hogy élve elutazhat. Igazolva szinte, hogy, miként Kosztolányi írta is 1910-ben, a *bácskai por* nem a természettudósokra tartozik, hanem az írókra – novellák és regények születhetnek csak a sár és a por városáról, megmutatva, milyen különös keveréket alkot itt a kultúrára vágyakozás a kisszerűséggel, a szabadulásra képtelenség érzetével. A francia tudós hiába kíváncsi a porra, ha a progresszióra áhító vendéglátója másnak kívánja mutatni a városát, mint amilyen az valójában – olyan selyempaplant ad neki, amelyet ő maga sosem használ, még a fogait is megtisztíttatja. Az is jelentéssé válik, hogy éppen a borkövet pucoltatja le a fogairól – ne feledjük, a „boros” is Bácska fontos jelzője Kosztolányinál. Már az *Alföldi por* című írásban ezt olvashatjuk: „Most azonban, hogy itt vagyok Bácska fővárosában, a bor és a kedély fészkeben, csak szomorúságot és kedélytelenséget érzek”.¹¹ De hiába a vendéglátók minden igyekezete, a messziről jött geológus számára *Sárszeg* rémisztő és megbetegítő hely lesz.

Mennyire volt egyedi és eredeti ötlete Kosztolányinak az, hogy az elhagyott, a távoli Budapestről szemlélt Szabadkát a „por városaként” tartotta irodalmilag megragadhatónak? Sikerült-e megfognia vajon éppen a por irodalomba emelésével Bácska és Szabadka egyediségét? Mielőtt megpróbálnék erre a kérdésre válaszolni, érdemes eltöprengeni rajta, hogy a *Gőzfürdő* köz- és váltóügyvédje által istenített *progresszió* miként vonzotta Kosztolányit és általában a Nyugat első nemzedékének képviselőit a fővárosba, arra készítetve őket, hagyják ott a „porfészket”, amelyben családjuk élt, hívják azt Nyíregyházának, Szekszárdnak, vagy Szabadkának. Bár akár indokolatlannak is tűnhetne Kosztolányinak a *bácskai* kisvárost helyszínnül választó szövegeitől generációja egyes tagjainak személyes

⁹ A novella szövegét a következő kiadásból idézem: KOSZTOLÁNYI Dezső *Összes novellái I.*, Budapest, Osiris, 2007, 383-389.

¹⁰ Kosztolányi a regényei kapcsán adott nyilatkozataival hol megerősítette, hol gyengítette a lehetséges önéletrajzi olvasatot. Erről részletesebben ld. a *Pacsirta* kritikai kiadásának *Jegyzetek* című részében a *Valóság és kitalálás* című fejezetet (i. m. 712-723.), illetve az *Aranysárkány* kritikai kiadásának keletkezéstörténeti részében az *Életrajzi források* című fejezetet (i. m. 1077-1084.).

¹¹ KOSZTOLÁNYI, *Álom és ólom*, i. m. 465.

útjához, vidékről a fővárosba kerüléséhez átugrani, mégis tanulságos lehet az egyes életutak, illetve az elhagyott szülőföld műbe emelésének hasonlóságáról gondolkodni. Szegedy-Maszák Mihály már egy 1993-as tanulmányában azt szögezte le, mennyire hasonló (és némileg ellentmondásos) viszonyban álltak a Nyugat első nemzedékének tagjai az elhagyott, ám a műveikből el nem tűnő vidékkel:

„A Nyugat megjelenését fővárosi nagypolgárok tették lehetővé, de szerzőinek többsége vidéken született, és korai éveinek élményeit tartotta meghatározó érvényűnek. Költészetük s szépprózájuk erősen visszatekintő jellegű volt. Az igazán elsőrendű alkotók közül kevesen jelentettek kivételt – Karinthyra és Füstre hivatkoznék. Ady vissza-visszatért a falujába – nemcsak szó szerinti, de átvitt értelemben is –, Babits számos versében s *Halálfi* című, 1927-ben kiadott regényében is fölidézte dunántúli emlékeit, Kosztolányi pedig jelentős művekben alkotta újra bácskai gyermekkorát – *A szegény kisgyermek panasza* című, először 1910-ben kiadott versfüzérétől az 1924-25-ben megjelent *Pacsirta s Aranyásárkány* című regényig. Budapesten egyikük sem érezte föltétlenül otthon magát. Babits az esztergomi Előhegynek gyermekkori környezetéhez némileg hasonlóan vidékies helyszínét választotta lakóhelyül. Bizonyára nem véletlen, hogy nemcsak ő, de még a színírálatot rendszeresen író Kosztolányi is inkább szemlélője, mint tevékeny alakítója volt a városi kultúrának.”¹²

A Szegedy-Maszák által emlegetett, gyermekkori környezetüket Budapestre cserélő, majd versekben, regényekben, novellákban oda vissza-visszatérő írók igen ambivalensen viszonyultak a modernséghez és a konzervativizmushoz. Közéjük még Móriczot is odatehetjük: mivel az 1870-80-as években születettek gyermekkoruk a századforduló idejére esett, nem is meglepő, hogy Szabadka, Szekszárd, Kisújszállás éppen ebben az adott művek megírásánál húsz évvel korábbi állapotában jelent meg a műveikben. A por pedig, hogy ilyen metaforikusan fogalmazzak, nemcsak Kosztolányi Sárszegét lepte be.

Angyalosi Gergely nemrég remek elemzésben tárta fel, milyen tanulságos együtt olvasni Móricz *Forró mező*jét és a napjainkban keveset emlegetett Török Gyula *A porban* című regényét. A Nyíregyházán játszódó *Forró mezők* megírásakor Móricz olvashatta volna Török Gyula folytatásokban 1910-ben, könyvalakban pedig 1917-ben megjelent regényét – hogy valóban járt-e a kezében, azt nem tudom. Annyi mindenesetre biztos, hogy a por mindkét regényvilág meghatározó eleme – Móricz ráadásul detektívregénynek (is) szánta a *Forró mező*ket, és a forrósággal, illetve a mindent elfedő, fullasztó porral magyarázta, hogy ebben a világban lehetetlen gondolkodni, nyomozni, kideríteni az igazságot:

„A piac olyan volt, mint egy sivatag, a gömbakácok levelei össze voltak zsugorodva s porral fedve. Minden porba volt temetve, az út, a háztetők, az ablakok, az emberek, minden poros volt, még az ég is.”

„Az Alföld nehéz levegője, az égett sertézsírszagú levegő szuszogott, fortyogott körülöttük s bennük. Nemcsak a szobában, a lelkekben is.

Hogy tudjon az ember logikusan gondolkodni ebben a nyári aszályban, ebben a tikkasztó dunsztban, amely leborítja, mint a méhkaszt a kénesek gáz, az egész várost valami krómsárga légkörrel, ciángázok alvó vad gyilkával? Tunyán, bután, izzadtan mered maga elé az ember s nincs fontossága a legfontosabb dolgoknak sem, s e miatt vagy hirtelen tragikusra fordul minden, vagy maga a szent tragédia is kopár unalomná perzselődik. Porra

¹² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban* = Sz.-M. M., „Minta a szőnyegen”. *A műértelmezés esélyei*, Budapest, Balassi, 1995, 153. (A tanulmány első megjelenése: 2000, 1993/9, 41-46.)

züllik itt minden, ennek a homoktengernek a levegőjében kavarnak a sziklák, a szirtek, górcső alatt szörnyű s ormótlan borzalmak, bár por, csak por, csak por.”¹³

Ahogy Angyalosi megállapította, bármennyire is egymásra rímelnék a Móricz és Török regényeiből kiemelhető idézetek, a por mégis döntően más szerepet kap a *Forró mezőkben* és *A porban* című regényben: „a por és a sár Töröknél nem elkerülhetetlen végzet, hanem kulturális vagy inkább civilizatorikus elmaradottság következménye, amelyet elvileg lehetne orvosolni. Noha Móricznál is vannak nyilvánvaló utalások a modernizáció lehetőségére (főleg, s ez újabb közös vonás Törökkel, a zsidók társadalmi szerepe kapcsán), a *Forró mezőkben* a magyar mentalitás egyfajta társadalmi fátumként mutatkozik meg, amelynek retorikai és poétikai megjelenítője a por.”¹⁴ Hiába lesz Török Gyulánál a por „címszereplő”, Móricznál mintha még inkább rátelepedne mindenre és mindenkire, hiszen semmiféle lehetőség nem merül fel a világból való menekülésre, vagy a por eltüntetésére. Ez utóbbit mintha azzal is megerősítené Móricz, hogy már a cselekmény helyszínének nevében is ott van a por, legalábbis hangcsoportként: *Oporának* hívják ugyanis. Annak igazolására, hogy Töröknél a por és a sár a haladással, a civilizációval eltüntethető lenne a világból, egyetlen regényidézet:

„Ilyen állapotok uralkodván a szépen letarolt, szűz mezőkön, senki sem csodálkozhatik azon, hogy a porváros sárvárossá változott egypár heti csöndes esőzés után. Az égi áldás ugyanis nem szállott szakadó zuhatagok alakjában a kitűnő vidékre, hanem szépen és egyenletesen permetezett, akár a szőlőkénező masina. Néha vékony és végtelennek látszó szálak alakjában szűrődött a hűvös víz a kis házak nyakába. Ezek a milliónyi apró selyemfonalak összekötötték a porváros földjét az éggel, illetve csak a fellegekkel, mert hiszen eget pénzért sem lehetett látni ezekben az időkben. Barta Bertalanné igen szellemesen megjegyezte egyszer, hogy tübe lehetne húzni az esőt, olyan vékonyan eresztődik alá. Ámde akárhogyan esett is az eső, annyi bizonyos, hogy a földet átítatta talán egészen a közepéig. Az első napokban még kavargott a por a kocsik nyomában, mert a por, a feneketlen, könnyű és száraz por úgy itta a vizet, mint az itatós. Később megdagadt a mindig repülni kész réteg, és kemény tészta formálódott belőle. Csak utóbb hígult fel, és hetek múlva eresztette át az esők áradatát a becsületes és szilárd anyaföldbe. Mikor azután ez is meglágyult, attól a naptól kezdve nem lehetett többé gyalog járni még az úgynevezett járdákon sem. A porváros előljárósága ugyan elhatározta, hogy a modern kor követelményeinek megfelelően aszfalt-, illetve betonjárdát létesít, de ez a várva várt újítás nem következett el sohasem.”¹⁵

Kovács Krisztina a már idézett Szegedy-Maszák-írássra hivatkozva fejti ki, mennyire hasonló, a köznapiságba záródó, a rabság és a szabadság terepeiként megrajzolt kisvárosok jelennek meg Kosztolányi és néhány kortársa műveiben: emlegeti Babitsot csakúgy, mint Juhász Gyulát vagy Lesznai Annát. De éppen ebből a fontos tanulmányból kiindulva tudok választ adni arra az idáig nyitva hagyott kérdésre is, miért egyedi Sárszeg pora, annak ellenére, hogy „porvárosok” szép számmal bukkannak fel a huszadik század első évtizedeiben. Kovács Krisztina számos példát hoz arra is, hogyan lesz a saját hangját és helyét kereső *vajdasági* irodalom egyik legfontosabb szimbóluma a por. Miként írja, a „vajdaságiként meghatározható, a trianoni határok közt születő magyar irodalom legjelentősebb alakjai [...] életműveinek tendenciái, köztük elsősorban a röghöz kötő

¹³ MÓRICZ Zsigmond, *Forró mezők*, Budapest, Athenaeum, 1939, 1., illetve 116-117.

¹⁴ ANGALOSI Gergely, *A por metaforái (Móricz Zsigmond és Török Gyula)*, Kalligram, 2015. január, 54.

¹⁵ TÖRÖK Gyula, *A porban*, Budapest, Franklin, é. n., I. kötet, 194.

geoszféra, a mindent legyőző por és sár anyagából születő szépirodalom metaforái és szimbólumai nem a semmiből, nem a térség meglévő hagyományaitól eltérő törekvésekből teremtnének.”¹⁶ A por már „a megszólalás útjait kereső vajdasági irodalom születésének kiáltványszerű szövegeiben” helyet kap, és, például, Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című könyvében általános érvényűvé válik:

„Mindig a por a győztes, a végtelen hatalmú por a szellem minden törekvését elbágyasztja, beszitálja, megfojtja és eltemeti. Ha a jugoszláviai magyar irodalomról őszinte beszámolót kellene adnom, akkor mindenesetre egy újabb – talán nem is minden eredetiség nélküli – por-ének vagy por-dráma témáját kellene felvázolnom.”¹⁷

A por egyfelől a Kovács Krisztina által emlegetett, a második világháború előtti vajdasági alkotók, például Szenteleky Kornél, Munk Artúr vagy Havas Károly műveiben lett Bácska meghatározója. A Kosztolányi-kortárs, Csáth Gézával és Havas Emillel közösen, *A repülő Vucsidol* címen regényt író, polgári foglalkozását tekintve orvos Munk a *Hinterland*, illetve a posztumusz megjelent *Bácskai lakodalom* című regényeiben *Porvárosként* emleget egy Szabadkaként azonosítható kisvárost. A *Hinterland* kezdetén a por és a forróság a kisváros két meghatározója lesz (miként Móricz *Forró mezőjében* is):

„– Éljen a háború!...
Porváros rosszul világított utcái lelkes kiáltásoktól visszhangzottak.
Füledt, fojtós júliusi éjszaka levegője nehezedett az aszfaltos főutcára. Az emeletes házak, a nedves aszfalt, egymással versenyezve, gyilkos meleget leheltek ki.”¹⁸

Munk másik „porvárosi” regényéből is számos olyan részletet lehetne idézni, amelyben a várost belepő porról olvashatunk – de legyenek ezek a regényrészek bármilyen szépek és láttató erejűek is, a port és a város lakóinak sorsát, gondolkodásmódját nem kapcsolja össze Munk olyan módon, mint akár Móricz, akár Török Gyula:

„A tomboló orkán ereje egyre nőtt. Sűrű porfelhő nyargalt az utakon.”

„Vasárnap a pihenés napja. Ünnepi áhítat lebeg az álmos város csendjén. Finom, áttetsző por üli meg a levegőt, mintha az égből szitálták volna ki.”¹⁹

Vajon azzal, hogy valaki Porvárosnak nevezi el a regénye helyszínét, vagy a hőseit a poros utcákon bandukoló figurákként írja le, valóban a cselekményt, a hősök sorsát

¹⁶ KOVÁCS Krisztina, *Por-sár-köd-folyó-sziget. Megjegyzések a vajdasági magyar irodalom néhány szimbólumának kérdéséhez*, Literatura, 2014/4, 382.

¹⁷ BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum, Újvidék, 1993, 113.

¹⁸ MUNK Artúr, *Hinterland. A mögöttes országrész háborúja*, Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár, Újvidék, Forum, 1981, 5. Bori Imre, valószínűleg azzal is összefüggésben, hogy Munkot „képzeletszegénységgel küszködő regényírónak” nevezi, egyértelműen Szabadkaként azonosítja a regénybeli Porvárost, a Munk Artúr ellen indult sajtótámadás kapcsán egyszerűen „Porváros-Szabadkát” emleget. Ld. az utószóban, i. m. 242.

¹⁹ MUNK Artúr, *Bácskai lakodalom. Porvárosi történet az ezerkilencszázhuszas évekből*. Újvidék, Forum, 1961. Az utószó alapján (amely nincs aláírva ugyan, de feltehetően a kötet szerkesztőjétől, Bori Imrétől származik) kétséges kicsit, voltaképpen mennyiben azonos Munk Artúr kéziratban maradt regényével az a szöveg, amelyet olvashatunk: „A regény megjelentetése érdekében el kellett tekintenünk a teljes kézirat közzétételétől. Óvatos elhagyásokkal igyekeztünk kiküszöbölni minden olyan mozzanatot, amely valamilyen oknál fogva zavarná a regény olvasmányos jellegét. [...] Így pl. elhagytuk a regény nyitányát képező első fejezetet, ugyanígy elhagytuk a lényegében folklorisztikus részeket is [...]” i. m. 160. A regény kéziratát nem ismerve nem tudom eldönteni, ez a döntés indokolható-e, mindenesetre számomra legalábbis különösnek tűnik.

befolyásoló, lényegi meghatározóvá emeli a port?²⁰ Aligha lehet erre egyértelműen igennel válaszolni, ráadásul, ha a por minden előfordulását megpróbálnánk felkutatni a 20. század magyar irodalmában, szinte kezelhetetlenül nagy szövegegyüttesre találnánk rá. Annyi viszont kiderül az eddigiekből is, hogy mintha Móricznak, a *Forró mezők*ben, és Török Gyulának, *A porban* című regényben, fontosabb lett volna a por, mint Kosztolányinak. Az „alföldi por” tehát a huszadik század első évtizedeiben még messze nem pusztán Bácska poraként jelent meg a magyar irodalomban. És hiába van erőteljesen jelen a por a korai vajdasági irodalom egyes műveiben, még ezek alapján sem állíthatjuk, hogy Bácska az irodalomban „porosabb” lenne más alföldi városoknál. Balázs Béla 1946-os önéletrajzi regényének második kötetében például ezt olvashatjuk a Szegedre, a szülővárosba visszatérésről:

„Forró, poros, szürke, álmos városba érkeztünk. A piszkos pályaudvar bűdös volt. Rohadt dinnyeszag, csípős lóhúgyszag keveredtek körülötte. De bár nem volt látható, ott is a roppant róna közepében éreztem magam, menthetetlenül és végérvényesen. A piszkos és rossz szagú pályaudvar elmerült benne. Csak a tájat éreztem, az örök tájat, omló vakolatú szürke házakon keresztül is. Eleve kész érzést hoztam volt magammal ismeretlen szülővárosom számára. Fájó szívvel ismertem rá.”²¹

Szeged felbukkan a por városaként, Porlódként Temesi Ferenc 1987-es, kétkötetes, *Por* című szótárregényében is – mégis úgy tűnik nekem, hogy a porvárosként metaforizálásnak mégsem lesz folytonos, egészen a Szegedet ma irodalomba emelő, irodalmi térré alakító szerzőkig ívelő hagyománya. Darvasi Lászlónál, Grecsó Krisztiánnál vagy Szilasi Lászlónál Szeged már nem a por városa – és ez messze nem magyarázható olyan egyszerűen, hogy a civilizációnak köszönhetően egyszerűen eltűnt a városból, és egyúttal a várost valamilyen módon helyszíni választó regényekből is a por. Hiszen Szeged és Szabadka egyszerre létezik a mindennapok valóságában és az irodalmi hagyományban – s akár van por a mai városokban, akár nincs, a „szövegvároshoz” hozzákötődhet a por olyan erősen, hogy egy mai regényből is kiiktathatatlanná váljék.

A port Bácskához elválaszthatatlanul hozzákapcsoló, ám vajdasági írónak semmiképp sem nevezhető Kosztolányi Dezső, különösen Sárszegen játszódó regényeivel a vajdasági irodalom része, egy hagyományvonal kezdőpontja lett – miként ezt Szarvas Melinda kifejtette, utalva ebben az összefüggésben nemcsak Tolnai Ottóra és Lovas Ildikóra, de Danilo Kišre is.²² Lovas Ildikónál, aki már regénye címével (*Meztelenül a történetben*) is Kosztolányit idézi meg, a por metaforizálását is látjuk. A por a hősök sorsát határozza meg, látásmódjukat alakítja, vagyis nem egyszerűen egy városnévbe kerül bele. Sőt, mintha a város pora az emberekbe, a testükbe és a lelkükbe került volna át:

„A mi alföldi városunkat homok és por veszi körül. A város köré telepített erdők, gyümölcsösök és szőlőskertek meggátolták ugyan, hogy a homok és a por betemesse a várost, de azt már semmi nem tudja megakadályozni, hogy ez a finom szemcsés anyag ne kerüljön az emberek szervezetébe. Tüdejüket sipolóvá, szemüket könnytől ázóvá teszi, lelküket meg betemeti (az 1878-ban létrehozott első kórházban legtöbb a tüdőbeteg volt, néhány évvel később pedig külön szemkórházra volt szükség, amit nem sokkal az elmeintézet követett). A porral betemetett lélek ismertetőjele a bárgyúság, érdektelenség, az újtól való idegenkedés és a

²⁰ A *Bácskai lakodalomban* vannak a porváros *saráról* szóló részek is: „Sártengerben úsztak az utcák, tengelyig érő latyakos sárlekvárban nyögtek a szekerek.” i. m. 143.

²¹ BALÁZS Béla, *Álmodó ifjúság*, Budapest, Helikon, 1967, 227. Köszönöm Szilasi Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet Balázs Béla művére.

²² Ld. SZARVAS Melinda, *Kosztolányi mint vajdasági író?* Kalligram, 2012. július-augusztus, 17.

gyakori osztálytalálkozók. Azonban a porral betemetett lélek depresszióra és látomásokra is hajlamos, érzékeny és vibráló.”²³

Kosztolányi 1910-es ötletét tehát a vajdasági írók nagyon komolyan vették, mondhatnám, ők varrták meg a gombhoz a kabátot. Így Szabadka pora mégis más lett, ahogy ezt Kosztolányi meg is jósolta, mint Kecskemété vagy Szegedé. Létrejött egy hagyományvonal, a porváros Kosztolányitól Munk Artúron át egészen Lovas Ildikóig terjeszkedik: tradíciót és irodalmi régiót, úgy tűnik, csak a bácskai por tudott teremteni.

Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, a Kalligram folyóirat szerkesztője, a Szegedi Tudományegyetem docense, a Kosztolányi-kutatócsoport tudományos munkatársa. Legutóbbi könyve: *Móricz Zsigmond* (2013)

²³ LOVAS Ildikó, *Meztelenül a történetben*, Újvidék, Forum, 2000, 62.